

Оригиналан научни рад
Примљен: 27. фебруар 2019.
Прихваћен: 12. новембра 2019.

355.48(497.16)"1941"
94(497.1)"1941"
COBISS.SR-ID 283789324

Др Милутин Живковић, научни сарадник
Институт за савремену историју, Београд
Е-mail: mzivkovickv@gmail.com

БИТКА ЗА ПЉЕВЉА

1. ДЕЦЕМБРА 1941. ГОДИНЕ*

АПСТРАКТ: Рад прати партизанску војну операцију чији је циљ био ослобођење Пљеваља од италијанске окупације почетком децембра 1941. године. У тексту се анализирају узроци, ток и последице битке на основу партизанске документације познате домаћој историографији, али и из угла архивске грађе италијанског порекла која до сада није била консултована у већој мери. Чланак се темељи на изворима похрањеним у: Архиву историјског одељења Генералштаба Републике Италије у Риму, Војном архиву и Архиву Југославије, као и одабраној научној литератури.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: Пљевља, партизани, устаници, Италијани, окупатор, „Пустерија“, Еспозито, битка, батаљон

Пљеваљска битка била је једна од највећих партизанских операција у Југославији 1941. године. Иако је у претходних неколико

* Рад је написан у оквиру пројекта *Српско друштво у југословенској држави у 20. веку – између демократије и диктатуре* (177016), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

деценија у домаћој историографији доста писано о овом догађају, одлучили смо да још једном отворимо ову тему и изнесемо закључке проистекле из архивске грађе италијанске провинијенције у коју само имали увид. Мишљења смо да ћемо се на тај начин приближити одговорима на многа питања везана за овај важан догађај из времена окупације у Другом светском рату. Шта је проузроковало лошу организацију партизанског напада? Како је дошло до великих обавештајних пропуста? Да ли узрок пораза лежи у томе или у бољој дисциплини и већој ватреној моћи италијанских трупа? Како је текла операција и где су борбе биле најжешће? Какво је било држање хришћана, а какво муслимана током битке? Шта је довело до великих губитака на обе стране и разарања Пљеваља? Да ли је италијанска одмазда над хришћанима после битке имала карактер неконтролисаног насиља? Какву поруку је оно слало покorenом становништву?

У октобру и новембру 1941. године устанак против немачког окупатора у Србији запао је у кризу. Пре свега зато што су Немци прикупили велике снаге, али и због отварања идеолошког сукоба између комуниста и монархиста. Врховни штаб Народноослободилачких партизанских одреда Југославије (ВШ НОПОЈ) тражио је из Ужица 22. октобра помоћ (2.500–3.000 бораца) од црногорских комуниста окупљених у Покрајинском комитету (ПК) за Црну Гору и Боку.¹ Међутим, према идеји делегата ВШ НОПОЈ за Црну Гору Ивана Милутиновића, пре слања већих трупа у западну Србију требало је ослободити Пљевља и Прибој. Он се надао богатом плену у оружју, муницији, храни и одећи, што је требало да помогне стварању већих оперативних јединица под контролом ПК за Црну Гору и Боку.²

Скренули бисмо пажњу и на психолошки моменат Милутиновићеве одлуке. У Пљевљима се налазила команда 5. алпске дивизије „Пустерија” (Pusteria)³, чије су снаге неколико месеци

¹ Прилог у крви: Пљевља 1941–1945, ур. Богдан Гледовић, (Пљевља: Општински одбор СУБНОР-а, 1969), 76; Милија Станишић, „Стратејско-оперативни аспекти Пљеваљске битке”, *Историјски записи*, 2, (1977), 490–491.

² Војни архив (ВА), Народноослободилачка војска Југославије (НОВЈ), кут(ија) 171, ф(асцикла) 4, док(умент) 2, 1.

³ Једна од елитних дивизија италијанске војске у Другом светском рату. Седиште јој је било у Брунику у Јужном Тиролу. Пре Црне Горе била је на ратиштима у Етиопији, Француској и Албанији. Специјализована за борбе на неприступачним теренима. Почетком новембра 1941. године имала је 12.374

раније сломили Јулски устанак у Црној Гори. Међу комунистима је владало уверење да би се цела дивизија, која је тада поред Пљеваља покривала и Прибој, Пријепоље, Нову Варош и Чајниче, предала ако би њено језгро било уништено.⁴ За потребе планиране акције основан је Црногорски НОП одред за операције у Санџаку, којим је командовао капетан Арсо Јовановић, док је политички комесар био Бајо Секулић. Затим су почеле војне припреме за напад на Пљевља, иако га ВШ НОПОЈ није одобрио.

Слика 1. Пљевља под окупацијом (фото: Слободан Радовић)

Милутиновић је 13. новембра са партијским колегама из Главног штаба НОП одреда за Санџак (ГШС) формирао заједничку команду, у којој су комунисти из Црне Горе имали предност у одлучивању.⁵ Тражио је највећу могућу конспиративност – да се трупе померају ноћу, да спавају по селима, да не улазе у сукобе са Италијанима и сл. Строго је забранио и пљачку. Да би се одвукла

борца и то: 318 официра, 481 подофицира и 11.575 војника. Августа наредне године сменила ју је 1. алпска дивизија „Тауриненсе“ (Taurinense), која је почетком априла стигла у Југославију. Archivio dell'Ufficio storico dello Stato maggiore dell'Esercito (AUSSME), Divisione „Pusteria“, bus(ta) N-4/656, Specchio della forza presente dei reparti e servizi della divisione alla data del 1.11.1941, 1; *L'8 Settembre in Montenegro. La relazione del generale Lorenzo Vivalda*, ed. Federico Goddi (Roma: Rotostampa srl, 2017), 15.

⁴ AUSSME, Divisione „Pusteria“, bus. N-4/657, Preparazione e condotta dell'attacco da parte dei ribelli, Allegato n. 2 al foglio n. 2800, 1, 7.

⁵ ВА, НОВЈ, кут. 171, ф. 1, док. 13, 1.

пажња окупатора, међу народ је пуштена информација да прикупљене партизанске снаге иду у помоћ Србима у борбу против усташа око Сарајева и Мостара.

Према Милутиновићевим прорачунима, трупе је требало да се окупе у Пљеваљском срезу до краја новембра.⁶ Арсо Јовановић и Бајо Секулић стигли су тамо 19. новембра.⁷ Са пристизањем првих јединица показало се да ГШС и Обласни комитет КПЈ за Санџак (ОКС) нису учинили много поводом смештаја, хране и одеће.⁸ Ситуацију су компликовале и несугласице на релацији ПК за Црну Гору и Боку – ВШ НОПОЈ. Партизанска команда из Ужица, чија је војна ситуација постајала све тежа, инсистирала је да јој се што пре пошаљу трупе у помоћ. Милутиновић се бранио да мобилизација и покрети трупа споро напредују, али је ипак 24. новембра наредио да се снаге Црногорског одреда за операције у Санџаку пребаце одмах у западну Србију. Два дана касније наређење је измењено и одлучено је да се у Ужице пошаље само мањи део трупа, док је остатак требало да изврши планирани напад на Пљевља. Због пада Ужица до покрета трупа на крају није ни дошло.⁹

Коначно, крајем новембра у околини Пљеваља окупило се 3.690 бораца из свих крајева Црне Горе (чак и из Боке и Конавља),¹⁰ распоређених у девет партизанских батаљона: Ловћенски (341 борац), Зетски (453 борца),¹¹ Комски (641 борац), Ускочко-дробњачки (297 бораца), Језерско-шарански (306 бораца), „Пеко Павловић” (506 бораца), „Бијели Павле” (480 бораца), „18. октобар” (405 бораца) и „Бајо Пивљанин” (261 борац). Располагали су са: 2.907 пушака, 70 пушкомитраљеза, 14 митраљеза, шест минобацача, једним топом и око 300 револвера.¹²

⁶ Исто, ф. 2, док. 16, 1; Исто, док. 1, 1.

⁷ Јоко Кнежевић, *Пљеваљска битка изблиза. Прилог проучавању догађаја из НОБ-а у пљеваљском крају* (Пљевља: Општински одбар СУБНОР-а, 1988), 15.

⁸ ВА, НОВЈ, кут. 171, ф. 4, док. 1, 1.

⁹ Исто, док. 2, 1.

¹⁰ Арсо Јовановић, *Београдска операција. Битка за Пљевља* (Београд: Народна армија, 1946), 26.

¹¹ Међу командним особљем овог батаљона био је и капетан Радоман Раилић, касније начелник штаба Милешевског корпуса Југословенске војске у отаџбини (ЈВуО). *Историја Пљеваља*, (Пљевља: Општина Пљевља, 2009), 404.

¹² ВА, НОВЈ, кут. 171, ф. 13, док. 4, 1; Шпиро Лагатор, др Ђуро Батрићевић, *Пљеваљска битка*, (Београд: Књижевне новине, 1990), 76.

У ову цифру нису урачунати борци који су се илегално убацили у Пљевља да би се активирали са почетком акције. Нису побројани ни хришћански мештани града и његове околине, који су приступили партизанима непосредно пре и током битке, иако Милутиновић и Јовановић то нису у потпуности одобравали.¹³ После окршаја италијанска команда изашла је са извештајем да ју је напало 3.500, односно 4.800 партизана, распоређених у десет одреда. Акценат је ипак био стављен на квантитет, а не на квалитет бораца. Међу њима је било присталица монархије, па и отворених противника КПЈ. Они су се под истим стегом нашли због тога што је напад на Пљевља, како стоји у једном италијанском реферату, добио карактер „крсташког похода против окупатора“. Не би требало сметнути са ума и русофилију локалног становништва. Иван Милутиновић је због свега тога констатовао да су трупе којима је располагао имале само око 1.500 поузданих бораца.¹⁴

На другој страни, прве информације о партизанској акцији према Пљевљима команда дивизије „Пустерија“ добила је од доушника са, од партизана ослобођеног Жабљака, већ 29. октобра.¹⁵ Њеном заповеднику генералу Ђованију Еспозиту (Giovanni Esposito) исто обавештење прослеђено је 14. новембра и то из више извора у Пљеваљском срезу. Неколико дана касније један шпијун детаљно је описао и план напада. Италијански доушници, махом локални хришћани и муслимани, наставили су са активним обавештајним радом, припремајући тако суноврат својих сународника на Пљевљима. Еспозито је 21. новембра од „поверљивих људи“ информисан да је десетак гимназијалаца напустило Пљевља.¹⁶ Затим су два дана касније стигле вести о групи од хиљаду партизана која се пребацила у Бјелопољски срез.¹⁷

Због свега овога окупатор је извршио додатну фортификацију гарнизона у Пљевљима и до 1. децембра његову посаду ставио у пуну приправност. Генералу Еспозиту су тако на располагању били:

¹³ ВА, Независна Држава Хрватска (НДХ), кут. 61, ф. 6 док. 6, 1; *Прилог у крви...*, 77; Ј. Кнежевић, *н. д.*, 19; А. Јовановић, *н. д.*, 22.

¹⁴ ВА, НОВЈ, кут. 3, ф. 1, док. 4, 1; AUSSME, Divisione „Pusteria“, bus. N-4/657, Bollettino informazioni nr. 133 del giorno 13. 12. 1941, 1; Ibid, Preparazione e condotta dell'attacco da parte dei ribelli, Allegato n. 2 al foglio n. 2800, 2, 7.

¹⁵ Ibid, bus. N-4/656, Bollettino informazioni nr. 97 del giorno 29. 10. 1941, 1.

¹⁶ Ibid, bus. N-4/657, Bollettino informazioni nr. 114 del giorno 14. 11. 1941, 1; Ibid, nr. 120 del giorno 24.11.1941, 1.

¹⁷ Ibid, Divisione „Venezia“, bus. N-4/739, Informazioni, Nr. 8115, 23. 11. 1941, 1.

батаљон „Тренто” (Trento), 79. чета батаљона „Белуно” (Belluno), штапска чета и комора 11. пешадијског пука, штапска чета 5. артиљеријског пука, артиљеријска група „Ланцо” (Lanzo) са 16. батеријом топова и 24. батеријом минобацача 81 mm, 5. батаљон инжињерије, 418. и 419. секција карабињерије, припадници финансијске страже, 74. пољска болница и штапска чета саме дивизије. Укупно борбено стање Италијана било је око 1.800 људи наоружаних са: 36 пушкомитраљеза, 16 митраљеза, 12 минобацача 45 mm, 15 минобацача 81 mm, као и осам топова калибра 75 mm.¹⁸

Слика 2. Капетан Арсо Јовановић,
Иван Милутиновић и Митар Бакић
(слева надесно)
(фото: www.wikipedia.org)

Слика 3. Генерал Ђовани Еспозито
(18. мај 1882 – 3. јун 1958)
(фото: www.wikipedia.org)

¹⁸ AUSSME, Divisione „Pusteria”, bus. N-4/657, Rapporto sull'attacco di forze ribelli a Pljevlja nei giorni 1. e 2. corrente, Nr. 1261, 7. 12. 1941, 2-3; Капетан Јовановић је 1946. године погрешно тврдио да је Италијана било око 5.000, да су имали 36 топова и чак 15 тенкова. А. Јавановић, *н. д.*, 28.

Систем одбране Пљеваља био је подељен на три сектора. Сектор „А” обухватао је територију града на десној обали реке Брезнице, сектор „Б” зону леве обале реке до друма који води за Пријепоље, а сектор „Ц” од друма до њеног ушћа у реку Тихотину. Сваки сектор је располагао са трупима за одбрану и контранапад по унапред утврђеним путањама. Фортификациони систем ослањао се на 29 утврђених положаја и то: три позиције претворене у бункере само за тешке митраљезе,¹⁹ девет утврђења за тешке митраљезе и пешадију са аутоматским оружјем,²⁰ још пет истих таквих бункера са још по неколико минобацача калибра 45 mm (најјача утврђења), односно још 12 бункера, у којима се налазила само пешадија са аутоматским оружјем.²¹

Поред тога, 18 стратешких позиција у Пљевљима и околини било је осветљено рефлекторима, а батерија минобацача 81 mm, као и батерија топова, имале су рефлекторе за далеко осветљење периметра. Због поседања оволиког броја утврђења Италијани нису имали довољно људи да контролишу цео обод града, па су неки делови периферије остали отворени. Стога је генерал Еспозито наредио да се све важније зграде у Пљевљима (електрична централа, магацини, пошта, школе, гимназија, рудник итд.) додатно осигурају.²² На свим путевима који су водили из Пљеваља постављене су такође јаке барикаде – према Мељаку, Чајничу, манастиру Св. Тројице, Пријепољу и Никшићу.²³

Паралелно са утврђивањем вароши Италијани су наставили да прате кретање партизана. Њихова обавештајна служба успела је да открије тачан датум напада на Пљевља, али и правце којим је требало да се креће главнина партизанских снага. Речју, Команда 14. армијског корпуса је увече 28. новембра упозорила трупе дивизије „Пустерија” да буду у стању највеће опрезности на дан 1.

¹⁹ AUSSME, Divisione „Taurinense”, bus. N-7/221, Comando genio 1. divisione alpina „Taurinense”, Tipo ridotto per mitragliatrice pesante, 1.

²⁰ Ibid, Tipo ridotto per mitragliatrici pesanti e fucilieri, 1.

²¹ Ibid, Tipo ridotto per plotone fucilieri e mitraglieri, 1.

²² Ibid, Divisione „Pusteria”, bus. N-4/657, Posti di sbarramento e centri di fuoco della difesa di Pljevlja, 1-2; Ibid, Specchio perdite, Nr. 2800, 9. 12. 1941, 1; Ibid, Settori e obiettivi illuminati dalle fotoelettriche, 1; Ibid, Situazione giornaliera della forza presente durante il mese di dicembre 1941, 1; Ibid, bus. N-4/656, Schieramento della divisione, Nr. 2014, 15. 11. 1941, 1-2.

²³ Ibid, Allegato nr. 1 al 'Piano di difesa della cita di Pljevlja', 1.

децембра.²⁴ Генерал Еспозито је стога већ 29. новембра спровео пробна гађања из топова, минобацача и аутоматског оружја.²⁵

Уводне партизанске акције почеле су 30. новембра. Герилци су прекинули телефонске линије између Пљеваља и Бијелог Поља, односно оне са Чајничем и Пријепољем.²⁶ Њихове снаге биле су подељене у две колоне – источну и западну. Прву су чинили батаљони: Језерско-шарански, „Пеко Павловић”, Комски и „Бајо Пивљанин”; а другу: Ловћенски, Зетски, Ускочко-дробњачки и батаљон „Бијели Павле”. Батаљон „18. октобар” пресекао је пут за Пријепоље код села Јабукe. План је био да се изврши истовремени концентрични напад на више места – из правца села Мељака на југозападне прилазе вароши (Ускочко-дробњачки батаљон), са запада на Балибегово брдо и италијански логор на Доловима (Зетски батаљон), односно брдо М(али) Богишевац (батаљон „Бијели Павле”) са северозапада на војне магацине и „крстасту” касарну (Ловћенски батаљон), са севера на брдо Главицу и насеље Моћевац (батаљон „Пеко Павловић”), на истоку са брда Голубиње према гимназији, цркви и биоскопу (Језерско-шарански и део Комског батаљона), као и према окупаторским упориштима на висовима Стражице (остатак Комског батаљона).

Иако је планирано да акција почне у понедељак 1. децембра у 4 часа, због лоше синхронизације у партизанским редовима борба је отворена око 2.30, паљбом на италијански пункт постављен према селу Мељаку. Онда је у 3.35 почела акција на положајима североисточно и источно од Пљеваља (сектор „Б”), које је држало људство италијанског 5. батаљона инжињерије. Атак је кренуо из правца брда Голубиња уз повике „Ура” и „Смрт фашизму”, али и „Живео краљ Петар” и „Живела Југославија”. У питању је било људство Језерско-шаранског и делова Комског батаљона. Намера им је била да потисну Италијане са утврђених положаја код

²⁴ AUSSME, Divisione „Venezia”, bus. N-4/739, Comando XIV corpo d'armata al Comando divisione Venezia, Taro, Pusteria e Messina, 29. 11. 1941, 1; А. Јовановић, *н. д.*, 29.

²⁵ AUSSME, Divisione „Pusteria”, bus. N-4/657, Relazione sul combattimento del giorno 1. 12. 1941, Nr. 2800, 9. 12. 1941, 1–2.

²⁶ Ibid, Relazione sul combattimento del giorno 1. dicembre 1941, Nr. 2800, 9. 12. 1941, 3; Ibid, Bollettino informazioni nr. 128 del giorno 30. 11. 1941, 1.

гимназије, односно Цркве Св. Петке, биоскопа и оближње основе школе (где је била команда дивизије и штаб сектора „Б”).²⁷

Партизани су успели да уђу у нову зграду гимназије, а онда и у просторије оближње амбуланте. Но, одбијени су од старе зграде гимназије уз теже губитке. Трочасовне борбе са надмоћнијим непријатељем узеле су свој данак.²⁸ Језерско-шарански батаљон је у кратком року изгубио и командира и политичког комесара. Жестина борби је у појединим одредима изазвала панику. Тако је цео батаљон „Бајо Пивљанин” дезертирао.²⁹

Припаднике Комског батаљона, који су у међувремену дошли у помоћ саборцима из Језерско-шаранског батаљона, захватила је паника после неуспешног напада на стару зграду гимназије, па су се и они повукли. За њима око 7 часова одлази и део људства Језерско-шаранског батаљона, које чак одбија да пренесе рањенике у позадину. Устаничке снаге које су остале у згради нове гимназије, и поред јаке италијанске паљбе из топова и минобацача, извршиле су неколико додатних напада на стару зграду, тако да је она остала блокирана све до поднева. Затим су успешно браниле своје положаје све до 17.00 када су коначно биле потиснуте.³⁰

Иако партизани нису успели да освоје стару гимназију, пошло им је за руком да се пробију до Цркве Св. Петке, здања биоскопа и околних стамбених објеката, те да се ту утврде. Били су то борци 2. и 3. чете Језерско-шаранског батаљона. Са тих места је затим отворена јака митраљеска паљба по околним италијанским положајима, пре свега оном у оближњој основној школи. Окупаторским војницима посебне тешкоће правили су партизански „снајперисти” смештени на звонику цркве. Школа су више пута нападали герилци, али изгледа да је присуство генерала Еспозита довело до тога да

²⁷ Ibid, Relazione sul combattimento del giorno 1. 12. 1941, Nr. 2800, 9. 12. 1941, 3; Ibid, Preparazione e condotta dell'attacco da parte dei ribelli, Allegato n. 2 al foglio n. 2800, 2, 7; Радоман В. Срдановић, *Битка на Пљевљима. Пали непобијеђени* (Андријевица: Самиздат, 2007), 31; А. Јовановић, *н. д.*, 28.

²⁸ AUSSME, Divisione „Pusteria”, bus. N-4/657, Relazione sull'attacco al Presidio di Pljevlja, Nr. 5183, 4.12. 1941, 1-2; Ibid, Allegato nr. 1 al 'Plano di difesa della cita di Pljevlja', 1.

²⁹ Људство батаљона „Бајо Пивљанин” је осим за напуштање положаја било оптужено и за пљачку рањеника које је пребацивало на Жабљак. ВА, НОВЈ, кут. 171, ф. 5i, док. 32, 4; Исто, ф. 4, док. 7, 1; Исто, кут. 172а, ф. 1, док. 6, 1.

³⁰ Исто, ф. 5i, док. 1, 1; Исто, док. 25, 1; Исто, кут. 1676, ф. 3, док. 1, 1; AUSSME, Divisione „Pusteria”, bus. N-4/657, Relazione sull'attacco al Presidio di Pljevlja, Nr. 5183, 4. 12. 1941, 1-2; Ш. Лагатор, Ђ. Батрићевић, *н. д.*, 120-121.

сваки буде неуспешан.³¹ Због фанатичности устаника и њихове јуначке борбе, он је партизанске трупе које су оперисале на овом сектору назвао „водовима смрти”, будући да су без обзира на „крваве губитке” стално обнављали нападе на кључне позиције његових трупа у центру Пљеваља.³²

Дознавши где се налази резиденција италијанског заповедника (Шећеровића кућа преко пута цркве), партизани су покушали да изврше атентат на њега. Он се још пре почетка операција преместио у зграду основе школе, па је ова иницијатива пропала. Осетивши тешке последице „цурења” информација према окупатору, партизанска команда наредила је да се после ослобођења вароши крене са „жестоким борбом против шпијуна и 5. колоне”. На списку за одстрел нашли су се 66-годишњи игуман манастира Св. Тројица Серафим Царић и директор гимназије Добросав Милетић. Њих су партизани Комског батаљона пронашли и убили још за време битке.³³

Када се разданило, заповедник сектора „Б” мајор Пици (Picci) одлучио је да пошаље трупе ка Цркви Св. Петке са задатком да потисну партизане и спале богомољу. Но, устаници су одбили надмоћнијег непријатеља.³⁴ Иако су Италијани били под паљбом из цркве, биоскопа и околних кућа, успели су да подигну заштитни

³¹ AUSSME, Divisione „Pusteria”, bus. N-4/657, Relazione sull'attacco al Presidio di Pljevlja, Nr. 5183, 4. 12. 1941, 2; Ш. Ларатор, Ђ. Батрићевић, *н. д.*, 125–126.

³² Завичајни музеј Пљевља (ЗМП), Историјско одељење (ИО), фонд 4, НОБ, Непријатељска грађа (НП), инв(ентарски) бр(ој) 2, 2.

³³ AUSSME, Divisione „Pusteria”, bus. N-4/657, Relazione sul combattimento del giorno 1. 12. 1941, Nr. 2800, 9. 12. 1941, 3–4; Ibid, Preparazione e condotta dell'attacco da parte dei ribelli, Allegato n. 2 al foglio n. 2800, 1, 3, 6–7; BA, НОБЈ, кут. 171, ф. 5i, док. 12, 1; Исто, кут. 172а, ф. 1, док. 6, 2; Milutin Živković, „Revolucionarni teror u Novovaroškom, Prijepoljskom i Pljevaljskom srezu oktobar 1941–maj 1942”, *Istorija 20. veka*, 1/2019, 78.

³⁴ Извршење овог задатка поверено је потпоручнику Пелегринију (Pellegrini), добровољцу. Њему је на располагање стављен већи део 79. чете батаљона „Белуно”. Око 7.20 италијански војници су напали цркву и развила се оштра борба. Мајор Пици је о њој оставио сведочанство које супротно увреженом мишљењу указује на велику борбеност италијанских војника. Он каже: „Тада је погинуо наредник Да Рин (Da Rin), а тешко рањен потпоручник Пелегрини – који је иако му је наређено да се врати, наставио акцију, кренуо према улазу цркве пробијајући врата ручном бомбом. Његови људи су ушли за њим, налетели на јаку ватру (*после чега*, М. Ж.) је официр пао од исцрпљености и био однет на рукама, док се људство повлачило под јаком непријатељском ватром која је долазила са звоника и из суседних кућа.” AUSSME, Divisione „Pusteria”, bus. N-4/657, Relazione sull'attacco al Presidio di Pljevlja, Nr. 5183, 4. 12. 1941, 3.

зид испред школског улаза који је гледао према цркви. То им је омогућило да избаце минобацаче калибра 45 и 81 mm и упере их према православном храму. Онда је низ пројектила полетео према звонику, али и кућама поред и иза њега. Гранате су утишале устаничку паљбу, али по цену рушења већине објеката у том делу вароши. Из овог на брзину изграђеног утврђења окупатор је наставио да дејствује по местима са којих му је пружан отпор. Истовремено је још јаче тукла артиљерија из касарне на брду Стражица, јер људство Комског батаљона није успело да је освоји. Оно је наишло на јак отпор Италијана код поште, рудника и „гасане” (сектор „Ц”), па јепритиснуто са свих страна, било принуђено да одступи из борбе још са свитањем.

Око 10.30 поменутом мајору Пицију допремљен је топ калибра 75 mm. Одмах је из њега неколико пута гађао звоник на цркви, који је падајући урушио један део богомоље. Сат времена касније топ је премештен на улицу да би пробио блокаду школе, односно потиснуо партизанске групе из биоскопа, цркве и гимназије. Мото Италијана је био – „без милости”. Борци Језерско-шаранског батаљона су стога ускоро почели да постепено одступају према почетним положајима на Гулубињу.³⁵

Немилосрдним обрачуном, тако што је на свако преостало партизанско упориште отварања артиљеријска ватра, приликом чега је уништено на десетине кућа у Пљевљима, отпор герилаца на простору сектора „Б” сломљен је око 17.00 часова. Одређени број партизана је, међутим, остао заробљен у Пљевљима током ноћи, без могућности да се извуче. Они су скидали петокраке са капа и друге ознаке, не би ли се некако стопили са становништвом. У последњим чишћењима објеката у кругу Стражица – школа – црква – гимназија,

³⁵ Око 13.30 командант посаде поменутог топа поручник Петронио (Petronio) кренуо је према биоскопу, док га је штитио одред војника под командом поручника Бруџија (Bruzio). Потоњи је убрзо погинуо и јединица се повукла. Мајор Пици тада је наредио да топ отвори паљбу на зграду биоскопа и све околне стамбене објекте. Борба се затим претворила у крвопролиће. Иако под јаком ватром партизана, поручник Петронио је са повереним му артиљеријским оружјем успео да уништи биоскоп и куће у његовој близини. Затим је померио оружје према згради нове гимназије и распалио по њој. Истовремено је и црква још једном нападнута. Према италијанским изворима у цркви и око ње пронађено је 110 мртвих партизана. Ibid, 2–5; Ibid, Relazione sul combattimento del giorno 1. 12. 1941, Nr. 2800, 9. 12. 1941, 4; Ibid, Relazione sull'azione di fuoco svolta il giorno 1. e 2. dicembre, Nr. 3308, 3. 12. 1941, 2.

извршеним 2. децембра између 8.00–10.00 часова, Италијани су спалили још неколико кућа, а затим стрељали све похватане партизане, укључујући и рањенике,³⁶ као и грађане за које се сумњало да су им помагали.³⁷

Слика 4. Црква Св. Петке после битке
(фото: Алфео Гуадањин)

Слика 5. Италијани са заробљеним
устаником 1. децембра 1941. године.
(фото: Алфео Гуадањин)

³⁶ Само у старој згради гимназије Италијани су на лицу места стрељали девет тешко рањених партизана које њихови саборци нису евакуисали. Ш. Лагатор, Ђ. Батрићевић, *н. д.*, 121.

³⁷ Губици окупатора на овом, може се рећи главном сектору борби, били су: 20 мртвих (четири официра, два подофицира и 14 војника) и 30 рањених (један официр, четири подофицира и 25 војника). AUSSME, Divisione „Pusteria”, bus. N-4/657, Relazione sull'attacco al Presidio di Pljevlja, Nr. 5183, 2-5; Ibid, Relazione sul combattimento del giorno 1. 12. 1941, Nr. 2800, 9. 12. 1941, 4; Ibid, Relazione sull'azione di fuoco svolta il giorno 1. e 2. dicembre, Nr. 3308, 3. 12. 1941, 2; ВА, НОВЈ, кут. 171, ф. 5i, док. 4, 2; Архив Југославије (АЈ), фонд 110, Државна комисија за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача (ДКРЗ), кут. 365, 70-72; Црква Св. Петке је иначе, од италијанских војних власти обновљена до маја 1942. године. *Пљеваљски гласник*, 4. мај 1942. године, 1.

На западној и северној страни Пљеваља, односно на подручју сектора „А“, који су бранили батаљон „Тренто“ (потпуковник Зорио/Zorio) и делови артиљеријске групе „Ланцо“ под заповедништвом команданта 11. пука пуковника Барбиерија (Barbieri), партизанске операције су такође кренуле преурањено. Нешто после 3.00 часа око 300 бораца Ускочко-дробњачког батаљона покушало је да освоји електричну централу и зграду среског начелства. Изненадила их је јака митраљеска ватра из једне напуштене куће коју су Италијани претворили у бункер. У близини се налазила и италијанска артиљерија. Претрпевши осетне губитке партизани су ипак успели да се пробију до централе, у којој се окупатор забарикадирао. Неколико напада на њу није уродило плодом. На левој обали реке Брезнице део батаљона који је кренуо ка среском начелству такође је наишао на јак отпор. До поднева герилци су и на овом правцу били заустављени.³⁸

Жестоке борбе вођене су око бункера „Фортино“ (Fortino), најјачег италијанског утврђења у одбрани града. Он се налазио на брду М. Богишевац, на западним прилазима Пљевљима. Напало га је око 500 устаника из батаљона „Бијели Павле“. Употребом веће количине ручних бомби они су успели да јуришом заузму утврђење. Део њих је затим осигурао освојени положај, док се део спустио источном страном брда и напао команду италијанске артиљеријске групе „Ланцо“. На мети су им се нашли и оближњи магацини са храном. Неки борци су се заједно са мештанима упустили у њихову пљачку и то је ослабило оштрицу напада. Преусмеравањем топовске и минобацачке ватре и нападом пешадије ручним бомбама, штаб групе „Ланцо“ је одбрањен. Са свитањем људство батаљона „Тренто“ „после кратке, али насилне борбе прса у прса“, успело је да поврати бункер „Фортино“.

Кретање устаника који су од старта акције директно напали поменуте војне магацине било је боље организовано, јер се у близини налазила партизанска команда са капетаном Јовановићем на челу. Упркос јакој артиљеријској паљби са добро утврђених положаја на Балибеговом брду, Италијани су били принуђени да се

³⁸ Одред је имао 20 мртвих и око 30 рањених људи. Због неуспеха његов командант Војин Поповић је разрешен дужности и добио је последњу опемену пред искључење из КПЈ. AUSSME, Divisione „Pusteria“, bus. N-4/657, Comando Divisione, Relazione sul combattimento del giorno 1. 12. 1941, Nr. 2800, 9. 12. 1941, 4-6; BA, NOBJ, кут. 171, ф. 5i, док. 3, 2-3, 6-7; Ј. Кнежевић, *н. д.*, 98.

повуку из магацина и официрске мензе. Припадници Ловћенског батаљона освојили су и све околне бункере, али се крстаста касарна показала као превелики изазов (команда 11. пука). Један део одреда се за то време пробио до муслиманског гробља на Јалији и кренуо на италијанска утврђења на Доловима и Балибеговом брду. Међутим, после наређења генерала Еспозита да се магацини и бункери поврате по сваку цену, окупаторски војници су када се разданило, предузели неколико јуриша на устаничке положаје. Колико су они били жестоки, говори нам податак да су у њима погинула и тројица италијанских официра.³⁹

Стога се само део Ловћенског батаљона повукао, док је остатак био „заглављен” код крстасте касарне. Њихова позиција постала је критична када су Италијани повратили бункер „Фортино”. Последњим напором партизани су се забарикадирали у официрској мензи, оружарници, штали пука и околним магацинима и кућама, одакле су пружали отпор окупатору све до поднева. Италијани су и овде окончали борбе немилосрдном употребом артиљерије. Шрапнелским пуњењима испаленим из топова калибра 75 mm и то из непосредне близине, уз велику материјалну штету на поменутим објектима, партизани су потиснути. На попршту борби оставили су око 80 мртвих бораца.

Сличан неуспех доживео је и напад Зетског батаљона на Италијане стационаране на Балибеговом брду и у касарни на Доловима (команда батаљона „Тренто”). Партизани су успели да заузму зграду затвора и неколико околних кућа, али су после три судара са окупаторским војницима били разбијени. После тога људство батаљона је самоиницијативно напустило бојиште.

Са закашњењем је у борбу ступио и батаљон „Пеко Павловић”. Он је из правца Манастира Св. Тројице напао окупаторски бункер

³⁹ AUSSME, Divisione „Pusteria”, bus. N-4/657, Comando Divisione, Relazione sul combattimento del giorno 1. 12. 1941, Nr. 2800, 9.12.1941, 4-6; BA, HOBJ, кут. 171, ф. 5i, док. 3, 2-3; Италијански контранапади су посебно утицали на морал нападача, вероватно јер су устаници очекивали предају италијанских војника (наводно због традиционално лоше борбености), а не отпор. Борци Б. Ташиновић и Б. Марковић наводе да је после једног од таквих контранапада у батаљону „Пеко Павловић” настала „општа бежанија”, чак и код чланова КПЈ. Исто, док. 11, 1-2; Радован Мрвашевић се сећа да су многи борци приликом повлачења остављали рањенике и нису желели да им помогну. Он је видео и да су се борци сами рањавали да би избегли борбу и да се притом нису стидели ни жена из санитета. Исто, док. 12, 1; Ј. Кнежевић, *н. д.*, 78, 89, 95; А. Јовановић, *н. д.*, 26.

недалеко од богомоље, као и онај на брду Главици звани „Костоне” (Costone). С обзиром на то да устаници нису имали оруђа којим би раскрчили бодљикаву жицу, на обе локације су одбачени и били принуђени да се повуку из битке. Део јединице ипак се пробио до насеља Моћевац на северним прилазима Пљевљима, до тамошње основне школе. Ту је, међутим, наишао на јак отпор и није наставио продор. Са свитањем притисак Италијана је постао неиздржив, па су се остаци батаљона повукли на почетне положаје.⁴⁰

Команда дивизије „Пустерије”, желећи да има јачу резерву, још око 6.30 наредила је 7. пешадијском пуку из Пријепоља да јој пошаље једну чету у помоћ. Истовремено је због озбиљности ситуације од команде 14. армијског корпуса тражила подршку из ваздуха.⁴¹ Из Пријепоља је око 9.00 кренула 77. чета батаљона „Белуно” са пет камиона и шест ципова. Око 10.15 предњи део те колоне је на месту Савин лакат код села Јабукe изненада нападнут бомбама и јаком пушчаном и митраљеском паљбом од батаљона „18. октобар”. Атак је извршило око 500 партизана. Италијани су морали да се повуку остављајући за собом доста муниције и један минобацач калибра 81 mm. Чета батаљона „Белуно” је затим ступила у окршај, али су их партизани разбили прецизном употребом заплењеног артиљеријског оружја, испаливши из њега 30 пројектила. До 14.30 окупаторске снаге су савладане.⁴²

Команда 7. пука у Пријепољу убрзо је наредила остатку батаљона „Белуно” (78. чета и штапска чета) да крене у помоћ 77. чети. Ово појачање се покренуло око 15.00. Код насеља Сељашнице и њих су напали партизани. После дуже борбе окупатор је ипак успео да се пробије до места страдања 77. чете, а затим и до Пљеваља. Битка за Пљевља је, међутим, до тада већ била решена и овај пораз дела италијанских снага није утицао на њен исход. Исти ефекат имало је и разарање жандармеријске станице у селу Бучју

⁴⁰ Ш. Лагатор, Ђ. Батрићевић, *н. д.*, 146–149.

⁴¹ AUSSME, Divisione „Pusteria”, bus. N-4/657, Relazione sul combattimento del giorno 1. 12. 1941, Nr. 2800, 9. 12. 1941, 6.

⁴² Италијански губици били су: 33 мртва (један подофицир и 32 војника), 13 рањених (један подофицир и 12 војника) и 50 несталих/заробљених (четири официра и 46 војника). Партизани су запленили: тешки митраљез, минобацач калибра 81 mm, три минобацача од 45 mm, 97 пушака, седам пиштоља и доста муниције. Притом је уништено шест ципова, пет камиона и радио-станица. Устаници су имали само три мртва. Ibid, Relazione sulle operazioni svolte nei giorni 1–2. e 6–7. 12. 1941, 1–2.

северно од Пљеваља, где су борци Милешевске партизанске чете заробили 22 италијанска карабињера или финанса.⁴³

Иако је штаб дивизије „Пустерија” остао без тражене помоћи, он је 1. децембра у 15.45 известио надређени му 14. армијски корпус да је „јачина напада (*партизана*, М. Ж.) мало опала” и да се „непријатељ растурио на више страна”. Затим је око 19.00 генерал Еспозито констатовао да је ситуација у вароши стабилизована и да је битка за Пљевља после скоро 15 часова борбе готова, иако су операције против устаника настављене и 2. децембра.⁴⁴ Истог дана он је јавно похвалио све јединице које су учествовале у одбрани града. Месец дана касније италијанској посади у Пљевљима честитке је упутио и начелник италијанског генералштаба генерал Каваљеро (*Cavallero*).⁴⁵

Постоји много разлога због којих је партизански покушај ослобађања Пљеваља пропао. Према Ивану Милутиновићу, неуспех је претрпљен због: лошег квалитета, недисциплине, слабог борбеног морала и малог броја чланова КПЈ међу људством,⁴⁶ дезертирања, дефетизма,⁴⁷ неадекватног командног кадра, потцењивања италијанске војске, недостатка тачних вести о јачини окупатора, односно о одлуци муслимана да остану ван борбе итд.⁴⁸ И Арсо Јовановић био је сличног мишљења.⁴⁹

Крајем јануара 1942. године своје мишљење дао је и ВШ НОПОЈ. Он је на првом месту за неуспех директно оптужио руководеће кадрове КПЈ у Црној Гори. Даље је као разлоге пораза навео: неконспиративност, низак морал прикупљених трупа, недостатак информација о снази непријатеља, нереалност зацртаног циља и слично.⁵⁰ Што се тиче људства, оно се углавном жалило на лош план и тактику, што је од старта операције довело до: масовног

⁴³ Светислав Свето Пурић, *Прибојски крај – историја, култура, људи, обичаји* (Београд: Завичајно удружење Нововарошана у Београду, 2011), 133.

⁴⁴ AUSSME, Divisione „Pusteria”, bus. N-4/657, Relazione sul combattimento del giorno 1. 12. 1941, Nr. 2800, 9. 12. 1941, 6–7.

⁴⁵ Ibid, Relazione sulle operazioni svolte nei giorni 1–2. e 6–7.12.1941, 1–2; Ibid, Ordine del giorno n. 28 in data 2. 12. 1941, 1; Ibid, Elogio, Nr. 79, 4. 1. 1942, 1; ЗМП, ИО, фонд 4, НОБ, НП, инв. бр. 2, 2–3.

⁴⁶ ВА, НОВЈ, кут. 171, ф. 5i, док. 27, 1–2.

⁴⁷ Исто, док. 5, 1–2.

⁴⁸ Исто, кут. 172а, ф. 1, док. 6, 2.

⁴⁹ Исто, кут. 1671, ф. 2, док. 6, 1.

⁵⁰ Исто, кут. 2, ф. 1, док. 4, 3.

страдања, неорганизованих повлачења, племенских сукоба,⁵¹ лошег функционисања курирске везе, алкохолизма, пљачке,⁵² неадекватне опремљености одећом,⁵³ обућом и слабе исхране.⁵⁴

Према извештају од 18. децембра 1941. биланс партизанског пораза био је: 209 мртвих и 269 рањених бораца. Та цифра се накнадним истраживањем попела на 237 мртвих и 270 рањених устаника. Највише су страдали припадници Ловћенског – 82, и Језерско-шаранског батаљона – 52 човека, уз више од 100 рањених.⁵⁵ Изгубљена је и већа количина оружја и муниције.⁵⁶ Рањеници су углавном слати у болницу на Жабљаку. Због њиховог великог броја, међутим, тамо после 7. децембра више није било места.⁵⁷

Окупаторске снаге су такође имале осетне губитке. Рачунајући и погинуле у окршајима током периода 2–6. децембар, биланс њиховог страдања је: 117 мртвих – 13 официра, осам подофицира и 96 војника, 222 рањена – 10 официра, 24 подофицира и 187 војника, односно 88 несталих (већином заробљених) – пет официра и 83 војника. Највеће губитке имали су батаљони „Тренто” – 37 мртвих и 82 рањена – и „Белуно” – 33 мртва, 16 рањених и 71 нестали борац.⁵⁸

⁵¹ Исто, кут. 171, ф. 5i, док. 3, 1.

⁵² Исто, док. 33, 3.

⁵³ Исто, док. 33, 1–2.

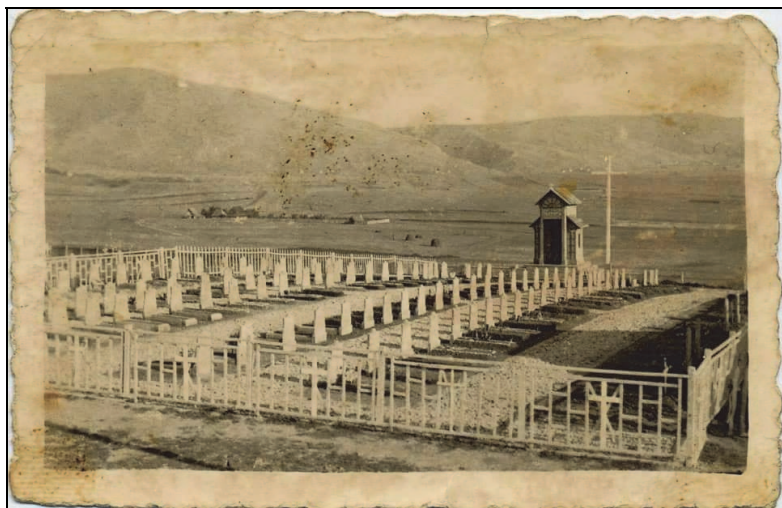
⁵⁴ Исто, док. 2, 1–2; Исто, док. 32, 2; Исто, кут. 171, ф. 3, док. 7, 1; Исто, кут. 174, ф. 2, док. 54, 1; AUSSME, Divisione „Pusteria”, bus. N-4/657, Bollettino informazioni nr. 133 del giorno 13. 12. 1941, 1.

⁵⁵ ВА, НОВЈ, кут. 171, ф. 3, док. 7, 1; Р. Срдановић, *н. д.*, 16–20; Команда дивизије „Пустерија” располагала је информацијама да су партизани имали око 1.000 бораца избачених из строја, од тога између 500–600 погинулих. ЗМП, ИО, фонд 4, НОБ, НП, инв. бр. 2, 4; AUSSME, Divisione „Pusteria”, bus. N-4/657, Bollettino informazioni nr. 133 del giorno 13. 12. 1941, 1; Ibid, nr. 129 dalle 8. dicembre 1941, 1.

⁵⁶ Радило се о: 11 пушкомитраљеза, 121 пушки, минобацачу од 45 mm и око 4000 комада муниције. Ibid, Preparazione e condotta dell'attacco da parte dei ribelli, Allegato n. 2 al foglio n. 2800, 9.

⁵⁷ ВА, НОВЈ, кут. 171, ф. 4, док. 7, 1.

⁵⁸ AUSSME, Divisione „Pusteria”, bus. N-4/657, Preparazione e condotta dell'attacco da parte dei ribelli, Allegato n. 2 al foglio n. 2800, 8; Ibid, Allegato nr. 1 al foglio 3005 in data 1.12.1941, 1; Ibid, Dimostrazione giornaliera delle perdite sofferte e dello stato sanitario del mese di dicembre 1941, 1. AUSSME, Divisione „Pusteria”, bus. N-4/657, Rapporto sull'attacco di forze ribelli a Pljevlja nei giorni 1. e 2. corrente, Nr. 1261, 7. 12. 1941, 13.

Слика 6. Италијанско војно гробље у Пљевљима (данас више не постоји)
(фото: Слободан Радовић)

Пљеваљску битку пратила су велика разарања стамбених и других објеката, односно масовно страдање цивила. Материјалну штету правиле су пре свега италијанске трупе бомбардовањем града. Генерал Еспозито је после борби признао да су „многе куће морале бити порушене топовским пројектиlima“, наводно због опасности од партизана.⁵⁹ Артиљеријска група „Ланцо“ (16. батерија топова и 24. минобацачка чета) испалила је у току битке чак 1.179 граната мањег калибра, 96 пројектила већег калибра, 104 шрапнелска пуњења и 1.069 мина калибра 45 и(ли) 81 mm. Укупно 2.448 граната, од којих је већина пала на подручје града.⁶⁰ Артиљеријском паљбом оштећени су православна црква, биоскоп, зграде нове гимназије, основне школе, разни објекти италијанске војске итд. У Пљевљима је уништено или запаљено 75 кућа са помоћним зградама.⁶¹ Када су престала разарања Италијани су, сходно својој пропагандној матрици, позвали грађане да пријаве материјалну штету коју су претрпели у борбама.⁶² То је била слаба

⁵⁹ ЗМП, ИО, фонд 4, НОБ, НП, инв. бр. 2, 3.

⁶⁰ AUSSME, Divisione „Pusteria“, bus. N-4/657, Relazione sull'azione di fuoco svolta il giorno 1. e 2. dicembre, Nr. 3308, 3. 12. 1941, 2.

⁶¹ ВА, Четничка архива (ЧА), кут. 145, ф. 1, док. 7, 1.

⁶² AUSSME, Divisione „Pusteria“, bus. N-4/657, Bando alla popolazione di Pljevlja, 3. dicembre 1941, 1.

утеха за породице оних грађана који су страдали као колатерална штета. Радило се о 23, а могуће је и 28 особа, свих узраста (једно дете од шест година и једно од неколико месеци), 12/15 хришћана и 11/13 муслимана.⁶³

После борби град је блокиран и све продавнице су биле затворене до 4. децембра. Окупатор је позвао становништво да одмах пријави све оружје, као и сваког скривеног партизана, повређеног или здравог. За кршење ових наређења била је предвиђена казна стрељања целе породице и спаљивање куће.⁶⁴ Затим је почела хајка, која је трајала данима. Неки италијански војници су метеж искористили за пљачку, без обзира на верску припадност оштећеника. Вредност украдених ствари је после рата процењена на чак 2.140.000 динара.⁶⁵

Уз претрес кућа вршена су и стрељања мештана. На тај начин је 1. и 2. децембра ликвидирано најмање 16 лица. Одстрел је извршен у дворишту основне школе. Њиме је руководио мајор Ричи (Ritchie).⁶⁶ Током наредних неколико дана, а највише 3. децембра, стрељања су се наставила и тада је страдала још 31 особа. Међу ликвидиранима је било укупно 45 хришћана и двојица муслимана.⁶⁷ Команда дивизије „Пустерија“ наредила је 4. маја 1942. стрељање још 18 цивила талаца, као одмазду за Италијане које су устаници заробили у борбама 1. децембра претходне године.⁶⁸

Што се тиче војних операција, Италијани су у данима после битке одбацили преостале партизанске снаге из околине вароши. При томе су вршили оштре репресалије над цивилним хришћан-

⁶³ Прилог у крви..., 345; Ј. Кнежевић, *н. д.*, 153.

⁶⁴ AUSSME, Divisione „Pusteria“, bus. N-4/657, Bando alla popolazione di Pljevlja, 3. dicembre 1941, 1.

⁶⁵ АЈ, фонд 110, ДКРЗ, кут. 365, 35.

⁶⁶ Исто, 72–74.

⁶⁷ Исто, 64, 70–75, 80; Исто, кут. 341, 127–128; Догађаји који су пратили битку за Пљевља и дане који су уследили изазвали су узнемиреност локалног хришћанског и муслиманског живља. Како, међутим, наводи команда дивизије „Пустерија“, мухамеданци, који су се држали ван сукоба, били су „видео задовољни“ успехом Италијана. У наставку извештаја се каже да се део њих после борби чак и ангажовао „у потрази за вестима и информацијама које би могле да занимају команду дивизије“. AUSSME, Divisione „Pusteria“, bus. N-4/657, Divisione „Pusteria“, Situazione alla data del 21. 12. 1941, Nr. 2071, 1.

⁶⁸ Ј. Кнежевић, *н. д.*, 151–152.

ским живљем, уз дозволу гувернатора генерала Биролија (Biroli).⁶⁹ Две чете батаљона „Белуно“ послате су 2. децембра да „пробију“ пут Пљевља – Пријепоље, али су биле одбачене. Затим су делови батаљона „Басано“ (Bassano) послати у село Бучје да ослободе одред финанси блокираних у тамошњој станици и опколе партизане на Јабуци. Са истим циљем Италијани су 4. децембра упали у село Барице, попалили неколико кућа и стрељали осам Срба. У суседним Бабинама страдало је још четворо њихових сународника.⁷⁰

Нови напад на Јабуку уследио је 6. и 7. децембра. За ову акцију биле су ангажоване три чете батаљона „Пиеве ди Кадоре“ (Pieve di Cadore) и „Белуно“, уз једну секцију топова од 75 mm. Додељено им је и неколико у међувремену пристиглих оклопних возила. Италијанске трупе подељене су у две колоне. Првом је командовао потпуковник Перико (Perico), а другом потпуковник Лукита (Lukita). Добили су експлицитно наређење да стрељају сваког кога ухвате са пушком и да униште насеља која пружају отпор.

Док су делови батаљона „Белуно“ притискали партизанске положаје фронтално, борци батаљона „Пиеве ди Кадоре“ су у широком луку зашли устаницима иза леђа. Притом су спалили село Пркље, где је стрељано и пет српских мештана. После жестоког окршаја партизани су се повукли са Јабуке. Италијани су имали 12 мртвих и 17 рањених војника.⁷¹ Истог дана њихове снаге су се сукобиле и са остацима Ловћенског батаљона у селима Лисини и Калуђеровићима.⁷²

Током наведених акција окупаторске јединице спалиле су села Јабуку и Црљенице, а затечене становнике стрељали. Посебно брутална била је акција у Црљеницама. Село је прво опкољено и

⁶⁹ ВА, микрофилмови, NAV – i – Т – 821 356/837-839; Гувернаторат Црне Горе формиран је после сламања Јулског устанка, тачније 3. октобра 1941. године. На челу му је био генерал Бироли, који је још од 25. јула имао пуну војну и цивилну власт у Црној Гори и великом делу Старог Паса. Dragan S. Nenezić, *Jugoslovenske oblasti pod Italijom 1941-1943* (Београд: Војноисторијски институт, 1999), 96-97.

⁷⁰ Бранко К. Зејак, *Окупаторски злочини у пријепољском крају 1941-1945* (Пријепоље: Општински одбор СУБНОР-а, 1998), 81-83.

⁷¹ AUSSME, Divisione „Pusteria“, bus. N-4/657, Bollettino informazioni nr. 129 del giorno 8. 12. 1941, 1; Ibid, Comando della btg. Cadore, Relazione sulle operazioni svolte nei giorni 6-7. dicembre, Nr. 159, 12. 12. 1941, 1-2.

⁷² ВА, НОВЈ, кут. 1676, ф. 3, док. 1, 2.

бомбардовано из артиљеријских оружја, а затим је погубљено између 42 и 45 особа оба пола и свих старосних доби, укључујући и десеторо деце. Притом је и материјална штета била велика – 13.000.000 предратних динара. Окупаторски злочини наставили су се у Јабуци. Италијански војници су стрељали још 60 српских цивила и спалили 47 кућа.⁷³ У званичном извештају батаљона „Белуно“, међутим, информације о овим акцијама стале су у једну реченицу – „све напуштене куће (у селима, М. Ж.) су спаљене, а осумњичени побијени”.⁷⁴ Генерал Еспозито је коначно 26. децембра констатовао да су партизанске јединице у Пљеваљском срезу сузбијене и да више не постоји опасност од новог напада на варош.⁷⁵

Партизанске трупе које су покушале да ослободе Пљевља показивале су од почетка операција недостатке уобичајене за масивне снаге гериле. У питању су пре свега биле лоша: стратегијска организација (неспоразум између ПК за Црну Гору и Боку и ВШ НОПОЈ; логистички проблеми), устројеност јединица (различито време ступања у битку, раздвајање јединица, неизвршавање задатака, самоиницијативно повлачење, племенски сукоби, пљачка итд.) и конспиративност (окупатор дознао тачно време и план напада).

И поред тога, део устаничких снага показао је висок борбени елан. Тиме се могу похвалити партизани који су са Италијанима водили борбе за: „крстасту” касарну, зграде гимназије и основне школе, биоскоп и електричну централу. Они су технички далеко надмоћнијем непријатељу пружали упоран отпор (Језерско-шарански батаљон више од 12 часова), чак и када је постало јасно да је пораз неизбежан. Међутим, то су платили великим губицима (Ловћенски и Језерско-шарански батаљон имали су 132 мртва борца).

Победу у Пљеваљској бици Италијанима је донела боља припремљеност и већа ватрена моћ. Видели смо да су град бранили уз помоћ 29 мањих и већих утврђења (нпр. „Фортино” и „Костоне”) опскрбљених артиљеријским и аутоматским оружјем и опасаних

⁷³ АЈ, фонд 110, ДКРЗ, кут. 365, 5–6; Б. Зејак, *н.д.*, 81, 83–88; *Прилог у крви...*, 77.

⁷⁴ AUSSME, Divisione „Pusteria”, bus. N–4/657, Relazione sulle operazioni svolte nei giorni 1–2. e 6–7. 12. 1941.

⁷⁵ Ibid, Bollettino informazioni nr. 146 del giorno 26. 12. 1941, 1; ВА, НОВЈ, кут. 1, ф. 1, док. 17, 1.

бодљикавом жицом. Пљевља су била осветљена рефлекторима. На другој страни, окупатор је имао и далеко више оружја (27 минобацача према шест партизанских, осам топова према једном партизанском) са довољно муниције, коју није штедео (испалио 2.448 пројектила у току битке).

Италијански тријумф је, међутим, замрачен великом колатералном штетом и насиљем над цивилним становништвом. Неконтролисаном артиљеријском паљбом окупаторски војници су у Пљевљима порушили или запалили 75 кућа и убили 23 грађанина. Рањене партизане су на лицу места стрелили, као и њима сумњиве грађане (укупно 65 цивила). У околини Пљеваља су, поред тога, у данима после битке спалили пет хришћанских села и у њима ликвидирали укупно 119 мештана. Притом су вршили и пљачку, која је после рата процењена на око 15.000.000 динара.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

Необјављени извори:

Архив историјског одељења Генералштаба Републике Италије у Риму, фондови дивизија „Пустерија“, „Тауриненсе“ и „Венеција“, фонд Команде трупа Црне Горе

Архив Југославије, фонд 110, Државна комисија за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача

Војни архив, Архива Народноослободилачке војске

Завичајни музеј Пљевља, фонд 4, НОБ, Непријатељска грађа

Литература:

Živković, Milutin. „Revolucionarni teror u Novovaroškom, Prijepoljskom i Pljevaljskom srezu oktobar 1941–maj 1942“, *Istorija 20. veka*, 1/2019.

Зејак, К. Бранко. *Окупаторски злочини у пријепољском 1941–1945*. Пријепоље: Општински одбор СУБНОР-а, 1998.

Историја Пљеваља. Пљевља: Општина Пљевља, 2009.

Јовановић, Арсо. *Београдска операција. Битка за Пљевља*. (Београд: Народна армија, 1946).

Кнежевић, Јоко. Пљеваљска битка изблиза. Прилог проучавању догађаја из НОБ-а у пљеваљском крају. Пљевља: Општински одбор СУБНОР-а, 1988.

Лажатор, Шпиро, Батрићевећ др Ђуро. *Пљеваљска битка*. Београд: Књижевне новине, 1990.

L'8 Settembre in Montenegro. *La relazione del generale Lorenzo Vivald*, ed. Federico Goddi Roma: Rotostampa srl, 2017.

Nenezić, S. Dragan. *Jugoslovenske oblasti pod Italijom 1941–194*., Beograd: Vojnoistorijski institut, 1999.

Прилог у крви: *Пљевља 1941–1945*. ур. Богдан Гледовић, Пљевља: Општински одбор СУБНОР-а, 1969.

Пурић Свето, Светислав. *Прибојски крај – историја, култура, људи, обичаји*. Београд: Завичајно удружење Нововарошана у Београду, 2011.

Срдановић, В. Радоман. *Битка на Пљевљима. Пали непобијеђени*. Андријевица: Самиздат, 2007.

Dr. Milutin Živković, Reserach Fellow
Institute for Contemporary History, Belgrade
E-mail: mzivkovickv@gmail.com

THE BATTLE FOR PLJEVLJA, 1 DECEMBER 1941.

(Summary)

The Battle for Pljevlja was one of the largest military operations of the rebel forces against the occupiers in Yugoslavia during the 1941. It ended, however, with the victory of the Italian Army. There were many causes for that: better defensive positions, extensive intelligence preparation, stronger discipline, and significantly better weapons. Many facts support the claim that the battle was decided even before it began. The Italians entirely exploited their firepower supremacy, which led to the great destruction of the town of Pljevlja. In addition, as a sign of retaliation for the support given to the partisan forces, the occupier carried out mass executions of local Serbs. They burned and plundered their houses, as well as entire villages.

KEYWORDS: *Pljevlja, partisans, rebels, Italians, occupier, "Pusteria," Esposito, battle, battalion.*